

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 81.21 (575.2)

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2020-1-3-9

Ашыралиев Төлөгөн Аалыбаевич

Ж.Баласагын атындагы КУУнун аспиранты

Ашыралиев Тологон Аалыбаевич

Аспирант КНУ им. Ж. Баласагына

Ashyraliev Tologon Aalybaevich

Postgraduate student of KNU named after J. Balasagyn

**ТҮРК, МОҢГОЛ, КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ СОЗУЛМАЛАР,
АЛАРДЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ**

**ТУРЕЦКИЙ, МОНГОЛЬСКИЙ И КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫКИ,
ИХ ПРОИСХОЖДЕНИЕ**

TURKISH, MONGOLIAN AND KYRGYZ LANGUAGES, THEIR ORIGIN

Аннотация: Бул илимий макалада түрк, моңгол, кыргыз тилдериндеги созулма үндүүлөрдүн, фонемалык ролу, келип чыгышынын проблемалары чагылдырылат.

Аннотация: В этой научной статье отражает проблема, фонемания роль происхождения долгих гласных в тюркском, монгольском, киргизском языках.

Annotation: This scientific article reflects the problem, phonemania, the role of the origin of long vowels in the Turkic, Mongolian, Kyrgyz languages.

Негизги сөздөр: Созулма үндүүлөр, фонемасын ролу, дифтонгдор, артикуляция, эволюция, үндүү, үнсүз тыбыштар, пайда болушу.

Ключевые слова: долгие гласные фонемная роль, дифтонги, артикуляция, эволюция, гласные, согласные звуки, возникновение.

Keywords: long vowels phonemic role, diphthongs, articulation, evolution, vowels, consonants, occurrence.

Түрк, моңгол, кыргыз тилдериндеги созулма үндүүлөр катышкан сөздөр көп учурайт. Андыктан, булардын өзгөчөлүктөрү, пайда болушунун себептери тууралуу сөз болмокчу. Бул тилдеринин тарыхы, албетте, байыркы тилдер менен тыгыз байланыштуу. Буга Орхон-Енисей жазуу эстеликтеринин жана байыркы түрк диалектилеринин тилдери кирет.

Мисал катары байыркы көптөгөн сөздөрдү азыркы кездеги аталган тилдер менен болгон салыштыруулардын ачык байкалат. М: б. түрк диал-мүгүз, кыр.диал, уйг, алт, ж.б. мүйүз//мүгүз, -хак, шор, кыр-мүүз//с “рог”, б. түрк диал-тагар, мон, алт, тув, кыр-таар “дерюга” же Орх-Ен// илиг, өзб, уйг-эллик, кыр-элүү “пятьдесят” ж.б. [И.А. Батманов История тюркских языков и ср. Азии 74-б].

Бул тилдерде “Кийинки” деп аталган: аа, ээ//ее, ыы, ии, оо//уу, өө, үү сыяктуу созулма үндүүлөр сөз ичинде колдонуу менен фонемалык касиетин сактап, сөз маанилерин ажыратууда манилүү роль ойноп келе жатат. Алтай, кыргыз тилдеринде сөөк, ээр, куур,

мүүз, жаак, тува хакас, шор тилдеринде: сөөк, хаар, чаа, оол, наак, моңгол, алтай, кыргыз тилдеринде: зээ//жээн//еен, чээн, омуруу//омуроо, гыргуул//кыргоол, моңгол тилинде: доорог, бээлий, хаалга, хөө, унаа, хатуу, өөд ж.б.у. сыяктуу көптөгөн сөздөрдө созулма үндүүлөр кеңири сакталган. [Хакасско- русский словарь, М, 1964г. ж.б.] Демек, мындай фактыларга таянганда, биринчиден моңгол, түрк, кыргыз тилдеринде бирдей сандагы созулмалардын болушу экинчиден, кээ бир сөздөрдө созулмалардын окшош формада колдонулушу үчүнчүдөн, алмашып кетиши сыяктуу өзгөчөлүктөр сакталган. Ушуларды эске алганда, аталган тилдердин ортосунда тектештик, генетикалык системалар орун алган

Көптөгөн тектеш тилдерди тарыхый-салыштырмалуу изилдөөлөрдүн жүрүшү ушундай принциптерге негизделген. Тилдеги созулма үндүүлөр баарында бирдей эле колдонулбастан, кээ бир тилдерде башка тыбыштык формалар менен алмашып кеткен. Диалектилик ажырым кылымдар бою уланып жүрүп отурган.

М: монг-бугра, кыр-буура, моң-ариг, кыр-аруу, алт-куйуп, кыр-кууп, түркм-агас, тув-аас “рот” кыр-мүйүз, хак-муус же болбосо хак-улул, кыр-улуу, бай.фор-сөөк, тув, кыр-сөөк, тув-күчтүг, кыр-күчтүү, тув-улул, кыр-улуу ж.б.у.с. Демек, ушундай көрүнүштөн сөз ичинде созулмалар кээ бир тилдерде: иг, ыг, уг, үг, ага, уг, уйу формалар менен берилгендигин толук айгинелеп турат.

Айрым түрк тилдеринде созулмалар ордуна дифтонгдор колдонулары белгилүү. Мында, еү, уу, ау дифтонгдор жана уйу формасы башка тилдерде: уу, оо, үү созулмаларга дал келет.

Ал эми өзбек, тажик тилдерде кыска үндүүлөр же (V+C) тибиндеги тыбыштык тизмектер менен берилет [1.41,43], [10.41,43] ж.б. М: өзб, таж-шох, кыр-шаа, өзб-олим, кыр-аалым ж.б.

Түрк, моңгол, кыргыз тилдериндеги жогоруда токтолгон өзгөчөлүктөр менен катар созулма үндүүлөрдүн келип чыгышы жөнүндө сөз кылуу абзел.

Жалпы эле аталган тилдерге таандык болгон “Байыркы”, “Кийинки” созулма үндүүлөрдүн чыгышы жөнүндө: В.В. Радлов [8.98-108] Грембек [3.12], Н. Педерсен [3.13], Н. Ряснен, Л. Лигети [3.15.16], Н.К. Менгес [3], В.В. Владимирцов [2], А. Бишев [3-32], И.А. Батманов [1.33-48] аттуу ж.б. тюрколог окумуштуулар бир катар теориялык негиздерине олуттуу салым кошушканы ачык белгилүү. Аталган авторлордун жана көптөгөн илимий эмгектердеги көз караштарды эске алганда, аталган созулмалар сөз ичиндеги (V+C+V) үндүү+үнсүз+үндүү тибиндеги тыбыштык айкаштар үнсүз тыбышы жоюлуп, эки үндүүсү бир муунга биригип кетүүсүнөн сөз ичиндеги (V+C) үндүү үнсүз тыбыштык тизмектик тибинен же болбосо кээ бир дифтонгдук формалар жана да басым таасир этүүдөн келип чыгары айтылган.

Бирок ошондой болсо да, көпчүлүк изилдөө иштеринде сөз ичиндеги (V+C+V) тибиндеги тыбыштык айкаштагы эки четки үндүүлөрүнүн окшошуп кетүү себептери эске алынган эмес. Бул жагдайлар кыргыз окумуштуулары тарабынан эске алынган. [10.11]

Убагында В. Я. Владимирцов моңгол, түрк тилдериндеги созулмалардын келип чыгышын негизинен сөз ичиндеги $V + \frac{k2}{1} \setminus \setminus \frac{F}{2} + V$ тибинен б.а. эки үндүү ортосундагы: k, f, б, п, h үнсүздөрүнүн жоюлуп кетүүсүнөн пайда болорун туура сунуштаган [2.193,194], [4.198] мисалы: халк, мон-багатр//богатр, тув-хак, алт, кыр, мон-b/батыр, герой [3.193-194] ж.б. түркм- бугдай, өзб-бугдай, хак- бугдай-бугудай, мон, кыр, алт-буудай сыяктуу өнүгүүнү

сунуш кылууга болот. Демек, мында сөз ичиндеги ага-уг-угу сыяктуу өзгөрүү себеп болгондой. Түрк тилдеринде мына ушундай кыйыштыктар көп учурайт

Түрк тилиндеги созулмалардын келип чыгышынын ар кыл жагдайлары тууралуу: Ф.Г. Искаков, А.А. Пальмбах [4.183-207, 161-174, 174-181], Э.В. Севертян [7.105-113], А.М. Щербак [9.47-59, 122-138], А. Бишев [3;8-32], Б.М. Юнусалиев [10.98-115], С. Кудайбергенов (11.50-54), К. Дыйканов [6.50-61] жана башка окумуштуулардын илимий эмгектеринде кеңири маалыматтар берилген.

Алдыда айтылгандарга ылайык, окумуштуулардын пикирлерине таянганда төмөнкүдөй өзгөчөлүктөр байкалат. Алсак: “12-18 кылымдарда моңгол, түрк тилиндеги созулма үндүүлөрдү жасалыш шарты бирдей, моңгол сөздөрү негизинен кыргыз тилине созулма үндүүлөргө айланган калыбында кирген б.а. даяр түрүндө кабыл алынган”-деп С. Кудайбергенов туура көрсөткөн болсо [11.52-55-6], Б.М. Юнусалиев [10,118, 208] жана башкалар да ушундай пикирге келишкен.

Жалпысынан алганда, созулмалар төмөндөгүдөй фонетикалык закондордун негизинде пайда болот. Сөз ичиндеги эки тыбыштык тизмекти үч тыбыштык айкалышка айланып, эки четки үндүүлөрүнөн артикуляциялык жактан өз ара алга, артка карай окшошууларынын натыйжасында, эки окшош үндүүгө айланган соң, ортосундагы ар түрдүү үнсүз тыбыштардын жоюлуп, эки үндүү бир муунга биригүүдөн келип чыккан. М: б.фор-бугра-бугура-мон, тув, кыр. к.калп-буура, Орх-Ен-ийен, мон-ээн, кыр/алт-жээн//еен, тув-чеен “племянник”, Орх-Ен-иогин- тек.тил,-йоган//жогон-алт-ион, тув-чоон, кыр-жоон “толстый” ж.б.у.с. Мында жанаша муунда турган (у:у) окшош формалар аркылуу ишке ашса, С. Кудайбергенов билдиргендей, сөз ичиндеги и нин э/е ге а нын о го өтүшү менен алдыда айтылган жолдо: ээ, оо, созулмалар пайда болгон.

Экинчиден, дифтонгдордон да ушундай артикуляциялык жактан өз ара окшошудан келип чыккан. М: каз, тат-баур-боур, кыр-боор, “печень” , каз-тау-тоу, кыр-тоо “гора” тат,баш-буып, кыр- бууп “связь” Демек, мында а-о, у-о, о-у, ы-у сыяктуу үндүү тыбыштар өз ара өзгөрүүдөн улам сөз ичинде үндүүлөргө басым таасир этүүдөн да пайда болот. Мындай өзгөчөлүк төл, сырттан кабыл алынган сөздөрдө кеңири жолугат.

Кээ бир илимий эмгектерде түрк, кыргыз, моңгол тилдериндеги жалпылык, окшоштуктарга маани берилген. Алсак, С. Сыдыковдун “Тюрко-моңгольские параллели” аттуу изилдөөсү мисал болот. [Источники формирования тюркских языков средней Азии и южной Сибири. Фрунзе 1996г].

Бул эмгегинде айтылган тилдерди тыбыштык жактан болгон айырмачылыктарына токтолуп, салыштыруу менен мисал келтирген фактылар көп учурайт. М: мон-хатату, кыр-катуу, хак- хатых, алт-хату “твёрдый” мон-өөд кыр-өйдө, хак-өөре, алт-өөдө, “вверх”, мон, кыр-буудай, тув-пугдай, түркм, өзб, хак-бугдай “пшеница” ж.б.у.с. Мындай жагдайларды эске алып, төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрдү тактоого болот.

1. Моңгол, кыргыз, түрк тилдеринде бирдей сандагы созулмалардын болушу.
2. Бул тилдерде созулмалардын окшош формада колдонулушу. М: мон-зээ, кыр-жээн, алт-еен, тув-чээн ж.б.у.с.
3. Тескерисинче, кыргыз-моңгол тилдерде созулмалардын алмашып колдонулушу. М: мон-тырмуур, кыр-тырмоо, “грабли”, мон-бораан\ кыр-бороон “буря” ж.б.у.с.
4. Моңгол тилиндеги -улаа аффикси кыргыз тилиндеги -оол формасына параллель келиши М: мон-харуул\ кыр-кароол “охрана”. Ушундай эле -лаг мүчөсү -луу мүчөгө туура

келиши. М: мон- малалат\кыр-малалуу, -ээч мүчөсү -уучу мүчөгө туура келиши. М: мон- бичээч\кыр-жазуучу ж.б.у.с.

5. -уу созулма мүчө сыпатты билдирүү менен бул эки тилде бирдей колдонулушу. М: бур, мон-хайуу\кыр-катуу “твердый”.

6. Моңгол тилинде сөз аягындагы: аг,иг,уг формалары кыргыз, тектеш тилдерде дифтонгфондор жана созулмалар менен берилет.

М: мон-шавих, кыр-шыбоор, каз-сылау “мазить”, мон-туг, уйг-туг, кыр-туу, “знамя”, мон-шылтаг, алт-шылтак, кыр-шылтоо, каз-сылтау “причина” ж.б.

7. Моңгол, түрк, кыргыз тилдеринде сөз ичиндеги иуи,оуи, ого, аги, угу, ауа\ага, үйө, эйе\еге\еге ж.б. тыбыштык айкалыштарын өнүгүүлөрдөн бирдей шартта пайда болгондугу.

М: бай.фор-еген\ейен-мон зээн, кыр-жээн, алт-еен, тув-чээн, “племянник”, мейлаг-мейлей-мейелей-тув, алт, кыр- мээлей, ж.б.у.с.

Бул тилдердеги созулмалардын пайда болушу жөнүндө: Ф.Г. Исхаковдун, А.А. Палмбахтын, Н.К. Дмитриевдин [4.166-174,175-181, 198-202], И.А. Батмановдун [1.2], Б.М. Юнусалиевдин [9], С. Кудайбергеновдун (10) ж.б. эмгектеринде кеңири берилет.

Алсак, изилдөөчү Ф.Г. Исхаков: якут, түркмен тилдериндеги созулмалар эки жолдо пайда болгондугун, биринчиси-эки муундун биригишинен, экинчиси-башындагы, ортосундагы муундардан орун алган үнсүз тыбыштардын жоголушунан пайда болорун белгиленген болсо [4.164-б] Н.К. Дмитриев да: “үндүү + $\frac{к}{к} // \frac{F}{г} >$ дифтонг сыяктуу формуладан келип чыгарын сунуш кылган [4.199] М: хак-суг-алт, кыр-суу “вода” хак-изиг-як-итиц “жарко” агыз- кыр-ооз, агыр-кыр-оор “тяжёлый” [4.165.199-б].

Кыргыз тилиндеги созулмалардын келип чыгышы жалпы алганда жогоруда айтылган көз караштарга окшош И.А. Батманов [1.33-39] К.К. Юдахин [некоторые особенности карабуланского говори сборник в честь В.В. Бартольда сборник стр.435-436-б] ж.б. окумуштуулар созулмалар дифтонгдордун бузулушунан жана үнсүз тыбыштардын жоюлушунан пайда болорун белгилешкен. М: тоук-тоок, табит-таап, огул-оол “сын” кыр-уул ж.б.

Жалпы алганда, атаган тилдердеги созулма аа га: ана, агы, ога, созулма ээ\ее ге: изе,эге, эге\эйе; созулма оо го: аг, агы, огу, созулма уу га: оту, ow\ову, аг, уг, угу, агы, созулма өө гө: өнү, еве, ибе, еве, ову созулма үү гө: ыйы, үйү, үгү, үч жана башка тыбыштык комплекстер дал келет. Экинчиден, бул комплекстер аркылуу төмөндөгүдөй жолдордо созулмалардын пайда болушун жалпылап белгилөөгө болот.

1. Сөз ичиндеги (v+c) үндүү + үнсүз эки тыбыштан турган тизмектин (v+c+v) үндүү + үнсүз + үндүү тибиндеги үч тыбыштык айкалышка айланышынан б. айтканда үнсүздөн кийин бир үндүү тыбыштын кошулушунан кийин, эки үндүү ортосундагы (с) үнсүз тыбышынын жоюлуп, эки үндүүнүн бир муунга биригип кетишинен келип чыгат. М: бугдай-буудай “пшеница”; жогоп-жооп “ответ” ж.б.

2. Сөз ичиндеги (v+c+v) үч тыбыштык айкалыштагы эки четки үндүүлөрүнүн бара-бара артикуляциялык жактан бири-экинчисине өтүп окшошууларынан соң алдыда айтылган себептерден келип чыгат. М: фор-йоган-жоон, жийен-жээн ж.б. Мында а тыбышы о го, и тыбышы э ге өткөн.

Натыйжада, сөз ичиндеги эки окшошкон үндүүлөр ортосунан (н, й; г) ж.б. үнсүздөр жоюлуп, үндүүлөрү бир муунга биригүүдөн б.а. (V: V -созулма) же а: а-аа э:-ээ о:-оо сыяктуу жолдордо созулмалар келип чыккан.

В.В. Радлов [7] якут тилиндеги созулма менен дифтонгдор кийинки пайда болгон фонетикалык кубулушка жатарын туура белгилесе, ал эми булардын бири-бирине болгон жакындыгын Н.К. Дячковский да туура далилдеген. М: кепсее\кепсие “раасказывать” күрдөө\күрдүө ж.б. [Н.К. Дячковский Н. Звуковой строй якутского языка. Якутск 1974г] Фактыларга караганда кээ бир сөздөрдүн байыркы формалары аркылуу дифтонг, андан соң созулмалар келип чыккан. М: Орх-Ен-таг, каз-тау-к.диал, гов-тоу\кыр-тоо, алт-туу “гора” каз, к.калп-буып-кыр-бууп, же соука-кыр-соока, музау-музоу-музоо ж.б.у.с.

Мында да жанаша муунда турган үндүүлөрдүн б.а. а нын о го, ы нын у га, у нун о го өзгөрүп кетишинен: оо, уу, созулмалар пайда болгон. Жогорудагыдай фактылардын негизинде тилдик өзгөчөлүктөрүн салыштыруу менен түрк, моңгол, кыргыз тилдериндеги айрым сөздөрдөгү созулмалардын пайда болуу себептерине кыскача токтолуу зарыл болду.

Созулма: аа, ээ\ее нин пайда болушу:

Сөз ичиндеги: агы\ авы, ана, ага, -эй- эйе, ий-ийе сыяктуу тыбыштык бирикмелердин өнүгүү, өзгөрүүлөрүнөн келип чыгат. М: бай.фор, түркм-агыз-\ тат-авыз, каз-ауыз, же агас\огос-тув, шор-аас, гаг-аас, кыр-ооз “рот”, түркм-яңак\ йаңак, тат-йаңак, кыр гов-жаңгак\жагак- тув-чаак, хак-наак, кыр-жаак “щека”; аз: монг-кагалга-мон-хаалга кыр, алт, тув-х\каалга, “дверь” [10] б. түрк егин, түрк-еген\йеген, уйг-жеген, к.калп-жеген, к.гов-жэйен, алт-йеен, тув- чээн, кыр-жээн ж.б.

Экинчиден, дифтонгдук формалар аркылуу пайда болгондугу белгилүү. Көптөгөн окумуштуулар тарабынан айтылгандыгы алдыда сөз болгон. М: ааз\с-аас, оуз-ооз, жиейен-жээн, иен-ээн ж.б.у.с. Мында ы тыбышы а га, у тыбышы о го, и тыбышы э\е ге өтүп, эки үндүү өз ара окшошудан: аа, оо, ээ созулмалар келип чыккан.

Созулма: ыы, ии нин пайда болушу.

Бул созулмалар кээ бир түрк тилдеринде кеңири сактаган. Булардын пайда болушунда да уңгу сөз ичиндеги: ыбы-ывы, иг-иги, ий-ийги сыяктуу тыбыштык комплекстердин өнүгүп жана өзгөрүүлөрүнөн пайда болот. М: хак-игне, кыр.диал-ийине, хак-ийне—кыр ж.б.

Булардын пайда болушунда жанаша муунда турган ы нын и ге, же тескеринче и нин ы га өтүп, окшошууларынан соң эки үндүү ортосунан: г,\, б\в үнсүздөрүнүн жоюлуп, эки үндүү муун аралык биригүүдөн улам ыы, ии созулмалар пайда болгон.

Созулма: оо, уу, өө, үү нүн пайда болушу.

Уңгу сөз ичиндеги: огы\огу, огу-угу, үй-үйү, үг-үгү, өгү-өгө, сыяктуу тыбыштык комплектин өнүгүү өзгөрүүлөрүнөн сөз ичиндеги: аа, оу, оы, ое, өү сыяктуу дифтофондордун бири экинчисине өтүп, окшошуусунан келип чыгат.

М: түрк-огул-огол-тув, хак, шор-оол “сын” к.диал, гов-жугр-жугур -жуыр-жуур эс.жаз. мон-көгү, мон.диал-көгө-аз мон-хөө, тув-\хөө, кыр- көө “сажа” ж.б. кыр, гов.диал-мүйз\мүгүз-мүйүз, алт-мүүс, кыр-мүйүз “рога” ж.б.

Демек, жогорудагы бир катар сөздөрдө уңгу сөз ичиндеги эки жана үч тыбыштык комплекстердин өнүгүүлөрүнөн соң жанаша муунда турган үндүүлөрүнүн б.а. ы нын у га, у нун о го, о нун у га, ү нүн ө гө өзгөрүп окшошуп кетүүсүнөн улам эки үндүү ортосунан: г\г й\i үнсүздөрдүн жоюлушунан эки үндүү бир муунга биригүүдөн болсо, экинчиден жана дифтофондордун бир үндүүсүнүн экинчи үндүүсүнө окшошуп кетүүсүнөн созулмалар пайда болгон. М: каз, тат-баур-боур, кыр-боор “печень” каз-тау-тоу-тоо\туу-баш-буып, кыр-бууп, каз-куы, кыр-куу, каз, өзб-жоап, кыр-жооп ж.б.

Булардын башка жалпы эле түрк тилдеринде сөз ичиндеги үндүү тыбыштарга басым таасир этүүдөн да пайда болот. Мындай өзгөчөлүктөр төл жана сырттан кабыл алынган сөздөрдө учурайт. Алсак, түркмөн тилинде унгу сөзгө жөндөмө мүчөлөр жалганганда унгу сөз аягындагы үндүү созулмага айланган. М: ата “отец” атаанын “отца” [4.189] кыргыз тилинде да сөз аягында учурайт. М: уда, удаа ж.б. Тектеш тилдерде араб, орус тилдерден кабыл алынган сөздөрдө пайда болгон. М: түрк-базар, кыр-базаар, як-быыл, ор-“пыль”, як-араама, ор-“рама” ж.б. [4.196]

Мүчөлүү формаларда созулмалар жана алардын пайда болушунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө айрым окумуштуулардын изилдөөлөрү орун алган. [4.170-174, 189-191, 195-197] Бирок ошондой болсо да, булардын келип чыгышы тууралуу жеткиликтүү изилдөөлөр болгон эмес. Натыйжада унгу сөздөрдө кандай пайда болсо, мүчөлөрдө да ошондой эле фонетикалык закондордун негизинде ишке ашкан дегенге негиз бар. Бул маселе боюнча атайын изилдөөлөрдө каралмакчы.

Жалпылап жыйынтыктап айтканда, бул илимий макалада созулма үндүүлөрдүн түрк, моңгол, кыргыз тилдериндеги өзгөчөлүктөрү, пайда болуу жагдайлары тууралуу алдыда болгон илимий маалыматтар толук ырастай алат.

Шарттуу кыскартуулар

Б. түрк.диал- Байыркы түрк диалектиси

Кыр.диал- кыргыз диалектиси

Кыр- кыргыз адабий тили

Уйг- уйгур тили

Алт- алтай тили

Шор- шор тили

Мон- моңгол тили

Орх-Ен- Орхон Енисай тили

Түркм- Түркмөн тили

Тув- тува тили

К.калп- каракалпак тили

Каз- казак тили

Баш- башкыр тили

Өзб- өзбек тили

Таж- тажик тили

Б.фор- байыркы форма

V- үндүү тыбыш

C- үнсүз тыбыш

//- окшоштук

→сөздүн алга карай өзгөрүшү

Колдонулган адабияттар:

1. Батманов И.А. Фонетическая система современного киргизского языка издательство «Фрунзе». 1964г.
2. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика моңгольского языка и халкаского наречия Ленинград, 1927г.

3. Бишешев А. «Первичные» долгие гласные в тюркских языках УФА 1963г.
4. Исследование по сравнительной грамматике тюркских языков издательство А.Н.С.С.С.Р, Москва, 1955г.
5. Дыйканов К. Кыргыз тилиндеги үндүүлөр «Фрунзе». 1956-ж.
6. Севортян Э.В. Фонетика турецкого литературного языка издательство А.Н.С.С.С.Р, Москва, 1955г.
7. Радлов В.В. Phonetik der nördlichen Türkensprachen, Leipzig 1882
8. Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков издательство «Наука» Москва, 1970г.
9. Юнусалиев Б.М. Кыргыз диалектологиясы «Мектеп» Фрунзе, 1971-ж.
10. «Эл агартуу» журналы №12, 1975-ж.

List of used literature:

1. Batmanov I.A. Phonetic system of modern Kyrgyz language publishing house "Frunze". 1964.
2. Vladimirtsov V.Ya. Comparative grammar of the Mongol language and the Khalkas dialect Leningrad, 1927.
3. Biishev A. "Primary" long vowels in the Turkic languages UFA 1963.
4. Research on the comparative grammar of the Turkic languages publishing house ANS SR, Moscow, 1955.
5. Dyikanov K. Kyrgyz tilindegi үндүүлөр "Frunze". 1956.
6. Sevortyan E.V. Phonetics of the Turkish literary language publishing house A. N. S S S R, Moscow, 1955.
7. Radlov V.V. Phonetik der nördlichen Türkensprachen, Leipzig 1882
8. Shcherbak A.M. Comparative phonetics of the Turkic languages publishing house "Science" Moscow, 1970.
9. Yunusaliev B.M. Kyrgyz dialectology "Mektep" Frunze, 1971.
10. "El agartuu" magazines №12, 1975.

Рецензент: д. филол.н., профессор Мусаев С.Ж.

УДК: 004.522:630 945

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2020-1-9-14

Баялиева Динара Аскарарна

И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети

Баялиева Динара Аскарарна

Кыргызский государственный технический университет им. И.Раззакова

Bayalievа Dinara Askarovna

Kyrgyz State Technical University I. Razzakov

ЖАРНАМАГА БОЛГОН СҮЙЛӨӨ ЫКМАСЫНЫН ТААСИРИ

ПРИЕМЫ РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В РЕКЛАМЕ